

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Jaroslav Maďar

**Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť
a kultúru**

History of Slovak pietism and its influence on society and culture

Autoreferát disertační práce

Praha 2011

Předkladatel disertační práce: Mgr. Ing. Jaroslav Maďar
Doktorský studijní program: Teologie
Studijní obor: Husitská teologie

Školitel: prof.ThDr. Jan Blahoslav Lášek

Oponenti disertační práce:¹

.....

.....

.....

Obhajoba disertační práce se koná dne²

v.....na.....

.....

.....

před komisí pro obhajobu disertační práce. Předsedou komise byl jmenován

.....

**Předseda
oborové rady:**

**Děkan
fakulty:**

¹ Vyplní oddělení vědy

² Vyplní oddělení vědy

ÚVOD

Ak sa hovorí o postavách, že čím sa nachádzajú hlbšie v histórii, tým sa viac skresľujú a strácajú, tak o to viac to platí o minoritných, myšlienkových, náboženských a kultúrnych pohyboch, najmä ak sa o nich ešte nadôvažok programovo mlčalo. K takémuto fenoménu možno zaradiť v slovenskej historiografii slovenský pietizmus, teologicko-nábožensko-kultúrny smer v evanjelickej a.v. cirkvi v 18. storočia, ktorý bol dlho v cirkevnej spisbe tabu a aj v súčasnosti nie je v centre vedeckého bádania. Je to nespravodlivé, lebo z neho vyšlo množstvo pozitívnych impulzov ako pre evanjelickú cirkev, tak aj pre slovenskú kultúru a to bez rozdielu na náboženstvo. Táto skutočnosť bola impulzom pre autora tejto práce, aby aspoň čiastočne odstránil tento deficit a prispel odstráneniu hmiel, ktoré sa nad touto témou vznášajú.

Dizertačná práca má názov *Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru*. Mohlo by sa zdať, že sa jedná o všeobecnú tému, no jej stanovenie a spracovanie si vyžiadala samotná situácia, nakoľko takéto dielo v slovenskej historiografii absentuje a mohlo by poslúžiť ako odrazový mostík k ďalšiemu bádaniu na témach parciálnych.

Predložená dizertačná práca bude sledovať viacej cieľov. Prvým cieľom je určiť vplyvy a osobnosti svetového pietizmu, ktoré našli v slovenskom pietizme odozvu, resp. sa v ňom adaptovali. Druhým cieľom je deskripcia slovenského pietizmu ako autentického fenoménu a stanovenie medzníkov v jeho vývoji, nakoľko sa jednalo o časovo obmedzené hnutie. Tretím cieľom je určiť jeho hlavných protagonistov s ich krátkou charakteristikou a zhodnotením prínosu ako teologického tak i praktického.

Práca je rozdelená do piatich kapitol. Prvá kapitola je venovaná prehľadu a zhodnoteniu dejín a súčasného stavu bádania v danej problematike. V druhej kapitole sa rieši vzťah svetového k slovenskému pietizmu; jednak problematike definície pietizmu; smerom a jednak krátkej charakteristike osobností, ktoré sa stali inšpiráciou pre slovenský pietizmus. Tretia kapitola oboznamuje čitateľa s počiatkami slovenského pietizmu, s prostredím, do ktorého prišiel, jeho predstaviteľmi a strediskami, kde sa ujal a to po Ružomerskú synodu v roku 1707. Štvrtá kapitola organicky nadväzuje na predošlú a sústreďuje sa na obdobie rozkvetu pietizmu; pozornosť sa venuje centráram a pietistom, resp. anti Pietistom. Toto obdobie možno vymedziť rokmi 1708-1757. Obsah piatej kapitoly sa venuje doznievaniu pietizmu, keď ho nahradzuje, resp. s ním koexistuje osvietenstvo.

Pokiaľ sa jedná o metodiku spracovania vytýčenej témy autor postupoval chronologicko-geograficky, keď identifikuje tri obdobia slovenského pietizmu, jeho nástup, rozvoj a doznievanie, pričom v každej etape si všíma dianie v centrách pietizmu (a v príľahlom okolí) a to na západe, v strede a východe predmetného územia. Nosnou časťou témy je séria krátkych biografí protagonistov pietizmu v jednotlivých centrách ako aj ich odporcov, pričom hlavný dôraz sa kladie na ich stret, vyrovnávanie sa a prínos do slovenského pietizmu s akcentom na ich literárne diela, ktoré sú podrobené analýze s následnou syntézou, explikáciou a dedukciou.

OBSAH A ŠTRUKTÚRA PRÁCE

Dizertačná práca je rozčlenená do piatich kapitol, z ktorých každá je rozdelená na viac subkapitol a končia zhrnutím najdôležitejších poznatkov skúmanej oblasti. Prvá kapitola s názvom „1. Dejiny bádania a súčasný stav“ (s. 10-30) komunikuje, že autor si je vedomý skutočnosti, že mal predchodcov a že s ich dielom sa oboznámil: Z 18. storočia pochádzajú správy o pietizme predovšetkým z tábora protivníkov. Žiaľ, len málo informácií sa týka slovenského pietizmu. Autori sa zmieňujú hlavne o svetovom pietizme (D. Krman, P. Severini), ak hovoria o domácich pomeroch (S. Hruškovic, J. Jeverus), hodnotia ho negatívne až ohováračsky. Ján Mocko (1843-1911) bol jeden z prvých slovenských historikov, ktorí sa zmieňujú o slovenskom pietizme a jeho predstaviteľoch. Nemožno si nevšimnúť, že z prvotného pozitívneho hodnotenia upúšťa a neskôr vníma viac negatíva pietizmu. Z toho titulu sa snaží čo najmenej osôb zaradiť do tohto prúdu (prípád Jána Simonidesa). Nedokáže sa celkom vysporiadať s postavou Mateja Bela, ktorého pietizmus sa snaží ospravedlniť. Zo stredísk pietizmu spomína hlavne Banskú Bystricu a východ krajiny, nespomína Bratislavu – zrejme preto, lebo o pietizme pojednáva v súvisi s Hruškovicom, ktorý pôsobil hlavne v Banskej Bystrici. Ján Oberuč (1902-1956) sa venuje

predovšetkým M. Belovi a tak mu ostalo len veľmi málo priestoru pre slovenský pietizmus ako taký. Ján Ďurovič (1894-1955) napísal dosiaľ najucelenejšiu štúdiu k tejto téme, no prekvapuje, skutočnosť, že osobnosti, ktoré v prvom diele – Evanjelická literatúra do Tolerancie -, zaraďuje medzi pietistov, v svojej hlavnej práci Slovenský pietizmus ani len nespomenie! Pohľad Milana Hamadu (*1933) na slovenský pietizmus z kultúrnohistorického hľadiska ako aj analýza a komparácia podmienok v Nemecku a v slovenskom prostredí je prínosom k téme. S metódou práce ako aj s tvrdením Márie Vyvíjalovej (1921-2003), že M. Bel bol panteista, nemožno súhlasiť.

Druhá kapitola - „2. Nexus medzi svetovým a slovenským pietizmom“ (s. 31-53) – prízvukuje, že pietizmus je mnohoznačné hnutie, ktoré v sebe zahŕňa množstvo elementov náboženského prejavu. Z množstva prúdov je pre slovenský pietizmus signifikantný nemecký pietizmus a to jeho spenerovsko-hallskými dôrazmi. Medzi osobnosti, ktoré inšpirovali slovenských pietistov možno zaradiť P. J. Spenera (1635-1705), A. H. Franckeho (1663-1727), J. A. Freylinghausena (1670-1739), J. J. Rambacha (1693-1735). Z univerzít, ktoré navštevovali slovenskí pietisti je hodno spomenúť Halle, Jenu ale i Wittenberg.

Ďašie tri kapitoly predstavujú vlastné jadro dizertačnej práce. Slovenský pietizmus ako teologicko-nábožensko-kultúrne hnutie 18. storočia v rámci evanjelickej a.v. cirkvi prešlo istými vývojovými etapami, ktoré reflektuje aj táto práca. Z praktických, ale aj didaktických dôvodov ho možno rozčleniť na tri obdobia: počiatky, vrcholné obdobie a doznievanie. Pre prvé možno vymedziť obdobím rokov 1675 až 1707, pričom rok 1675 vzhľadom na slovenský pietizmus je síce symbolický a predstavuje vydanie úvodu P. J. Spenera k Arndtovej Postile, ktorý neskôr vyšiel aj samostatne pod názvom *Pia desideria* a predstavuje základný dokument pietizmu, no približne v tomto období možno badať aj v slovenskom prostredí prvé nábehy k tomuto smeru. Prvú fázu slovenského pietizmu uzatvára ružomerská synoda v roku 1707, kde došlo k stretu medzi pietistami a stúpenkami ortodoxie. Vrcholné obdobie, či rozkvet slovenského pietizmu spadá do rokov 1707 až 1757, ktorý je rokom symbolickým a identickým so smrťou Eliáša Milca, bratislavského slovenského farára, pietistu. Tretie obdobie, doznievanie pietizmu, je vymedzené rokmi 1758 až 1803, pričom tento dátum je potrebné opäť vnímať symbolicky a je to rok úmrtia nástupcu E. Milca, Michala Institorisa-Mošovského. V tejto etape slovenský pietizmus odznieva v myšlienkovvej práci ako aj vydavateľskej intenzite, v mnohých ohľadoch preberá osvietenenské dôrazy.

O počiatkoch pojednáva kapitola „3. Slovenský pietizmus do roku 1707“ (s. 54-81): Slovenský pietizmus mal pripravenú pôdu kvôli katastrofálnej spoločenskej aj hospodárskej situácii po stavovských povstaniach, keď sa ľudia nachádzajúci v neistote odvracali od svetských hodnôt a istotu hľadali v priamom spojení s Bohom, skrze duchovný a modlitebný život, čo pietizmus ponúkal. Nemožno zanedbať ani vplyv Komenského. Nezávisle od Spenera podobný program bol sformulovaný aj na prešovskom kolégiu a bol tu vplyv exulantov skrze literatúru. Na našom území sa formujú dve centrá pietizmu – v Banskej Bystrici a v Bratislave. V Banskej Bystrici učiteľia Ján Pilárik ml. (o.1660-1709) a Ján Burius ml. (1677-1712) sú pod jeho vplyvom a mnohých svojich žiakov získajú pre pietizmus. Teológom pietizmu v tomto období je Ján Simonides (1648-1708) vydaním spenerovského katechizmu, čím anticipoval základné smerovanie slovenského pietizmu – miernosť s dôrazom na aktívny duchovný život. Významným predstaviteľom pietizmu bol aj superintendent Štefan Pilárik (1647-1711) z Banskej Štiavnice. V Bratislave sa pietizmus ujal v nemeckom evanjelickom zbore pod vedením farára Geog Friedrich Schnaderbacha (1669-1716). Vytvorilo sa tu ovzdušie, v ktorom sa v nasledovnom období mohol etablovať aj slovenský pietizmus. V okolí Bratislavy pôsobili Adam Mittuch (1671-??) a Pavol Major (o.1645-1714). Vyvrcholením tohto

obdobia je ružomerská synoda 1707, kde došlo k stretu medzi lutheránskou ortodoxiou a pietistami.

Hlavným predstaviteľom vrcholného obdobia slovenského pietizmu – kapitola: „4. Rozvoj a vrchol slovenského pietizmu 1708-1757“ (s. 82-146) - je Matej Bel (1684-1749). Jeho pietistické formovanie začalo v Banskej Bystrici, dovŕšilo sa v Halle a naplno prejavilo v Bratislave. Je integrujúcou osobou slovenského pietizmu. Jeho dielo a život vtisli pečať a najvlastnejšiu charakteristiku slovenského pietizmu. Jeho teologické dielo *Forma sanorum verborum* stanovilo dogmatické hranice slovenského pietizmu, ktorý vychádza z Luthera, Symbolických kníh a typické pietistické dôrazy nachádza aj v lutheránskej teologickej tradícii. Bohatá je jeho vydavateľská činnosť zameraná na vydanie Božieho Slova a na podporu modlitebného života, teda na duchovný rozvoj človeka. Príznačný je u neho záujem o prírodu ako Božie stvorenie, ktoré treba skúmať a popísať a tak poslúžiť okolitému svetu. V osobe Mateja Bela sa spája vlastne celý slovenský pietizmus, nakoľko pôsobil v Banskej Bystrici a v Bratislave a s Kežmarkom ho spája spoločný záujem o pedagogický realizmus a štúdium prírody.

Slovenský pietizmus je pod drobnohľadom protivníkov, z ktorých sú tu predstavení Samuel Hruškovic (1694-1748) a Pavol Severini (1675-1749) svojím dielom *Collectanea Antipietistica*. Pre

slovenský pietizmus je to dôležitý korektív, nakoľko ich kritika je zameraná skôr na chyby svetového pietizmu a tak pomáha slovenskému pietizmu nedopúšťať sa rovnakých omylov.

Popri banskobystrickom a bratislavskom centre slovenského pietizmu sa vyformovalo aj ďalšie – v Banskej Štiavnici s hlavným predstaviteľom Samuelom Pellionisom (1682-1736), ktorý svoj život zasvätil výchove mládeži a prekladmi sa staral o správny duchovný život veriacich. Svojou literárnou činnosťou v tomto období však vynikajú najmä Eliáš Milec (1691-1757) a Daniel Sartorius (1704-1767). Milec sprostredkoval slovenskému čitateľovi meditatívno-reflexívne dielo J. J. Rambacha, pričom dizertačná práca presne menuje zdroje, z ktorých E. Milec prekladal. D. Sartorius poslužil svojou vlastnou tvorbou. Odlišne sa vyvinula situácia na východe krajiny, kde sa pietizmus len ťažko presadzoval a upevnil sa len v Kežmarku v podobe pietistickej pedagogiky a záujmom o štúdium prírody – jeho reprezentantmi sú Juraj Bohuš (1687-1722) a Juraj Bucholtz ml. (1688-1736). O to viac si zaslúžia úctu jednotliví, osamotení nositelia a šíritelia pietistických myšlienok ako Peter Pavol Topperczer (1687-1726), Ján Sartoris (??-1768) a Ján Treitmann.

V poslednej fáze - „5. Doznievanie slovenského pietizmu 1758-1803“ (s. 147-152) - reprezentujú slovenský pietizmus Pavol Doležal

(1700-1778), Samuel Lišovini (1712-1774) a Michal Institoris Mošovský (1733-1803). Regionálne sú dedičmi pietizmu v Banskej Bystrici a v Bratislave. Pietizmus na východe krajiny v tomto období už absentuje. V tomto období, keď je už spoločnosť preniknutá osvietenstvom a prevládajúcim racionalizmom, sa predstavitelia slovenského pietizmu vyrovnávajú so svojím okolím návratom k počiatkom, k J. Arndtovi, P. J. Spenerovi a J. J. Rambachovi. Voči zmenám, aj keď im čiastočne podliehajú, sú konzervatívni. Pozitívom je, že sú pripravení poslúžiť núdzným a to i v zahraničí.

Po piatej kapitole nasleduje „6. Záver“ (s. 153-154), „7 Summary“ (s.155-156) v anglickom jazyku, „Menný register“ (s. 157), „Použitá literatúra“ (s. 158-166) a „Prílohy“ (s. 167-207).

TEORETICKÝ A PRAKTICKÝ PRÍNOS PRÁCE

Predložená dizertačná práca predstavuje prvé obsiahlejšie pojednanie o dejinách slovenského pietizmu v slovenskej historiografii a nárokuje si status prolegomeny k ďalšiemu bádaniu. Práca jasne identifikuje osobnosti, diela a univerzity nemeckého pietizmu, ktoré vplývali, resp. našli odozvu v slovenskom pietizme a formovali ho. Tento vplyv nebol doteraz explicitne určený.

Taktiež dizertačná práca približuje viacerých predstaviteľov slovenského pietizmu, ktorí síce boli známi, no ich teologické dielo a jeho hodnotenie dosiaľ absentovalo. Jedná sa predovšetkým o Jána Simonidesa, Eliáša Milca, Daniela Sartoriusa, Samuela Pellionisa, Michala Institorisa Mošovského. V nejednom prípade práca opravuje zaužívané a opakované chyby – napr. pripisovanie autorstva niektorých diel J. J. Rambacha E. Milcovi, ktorý však bol len ich prekladateľom. V premiére boli uvedené biografie predstaviteľov slovenského pietizmu v Banskej Štiavnici Izáka Andricia na východe Jána Treitmana a Jána Sartorisa.

Praktický prínos práce spočíva v jej prehľadnosti, ktorá umožňuje aj nezainteresovanému čitateľovi rýchlu orientáciu v problematike. Hlbavejšiemu čitateľovi zaiste neunikne skutočnosť, že slovenský pietizmus žil pod obrovským tlakom jednak zo strany

ortodoxov vo vlastnom spoločenstve ako aj zo strany majoritnej cirkvi, ktorá profitovala z habsburskej politiky unifikácie náboženstva v monarchii, no napriek tomu vytvoril dielo a hodnoty, ktoré presiahli rámec spoločenstva a stali sa trvalou hodnotou kultúry krajiny.

Autor verí, že téma slovenského pietizmu vzbudí záujem laickej i bádateľskej obce a pozitíva, ktoré tento fenomén priniesol do svojej doby, sa stanú predmetom skúmania a transponovania do súčasných reálií.

ZOZNAM PUBLIKOVANÝCH PRÁČ, KTORÉ MAJÚ VZŤAH KU SKÚMANEJ PROBLEMATIKE

MAĎAR, J. *Eliáš Milec - zabudnutý slovenský pietista.* In Evanjelikálny teologický časopis. - Roč. II., č. 1(2003), Banská Bystrica : Pdf UMB. ISSN 1336-1783. s. 65-70.

MAĎAR, J. *Slovenský pietizmus a jeho prínos pre cirkev a spoločnosť.* In HANESOVÁ, D. (ed.) *Kresťanstvo, náboženstvá a spoločenská kohézia* (zborník), Banská Bystrica : UMB Pdf, 2008, s. 73-83.

MAĎAR, J. *Vplyv pietizmu na Johna Wesleya.* In Evanjelikálny teologický časopis. Roč. VII., č. 2 (2008), ISSN 1336-1783. s. 30-41.

MAĎAR, J. *Kázanie v diele Jána Simonida.* In MASARIK, A. (ed.) *Homiletická činnosť cirkví a kvalita súčasného života* (zborník), Banská Bystrica : UMB Pdf, 2009. s. 180-188.

MAĎAR, J. *Posvätenie v diele pietistu Jána Simonidesa.* In HENŽEL, J. (ed.) *Vrchol na dne.* Zborník z odborného kolokvia. Banská Bystrica : UMB Pdf, 2009. ISBN 978-80-8083-884-3 s. 37-43.

V tlači

MAĎAR, J. *Etika v diele Jána Simonidesa.* In Evanjelikálny teologický časopis. Roč. X., č. 1 (2011), ISSN 1336-1783.

POUŽITÁ LITERATÚRA

Primárne pramene

- BEL, Matej.** *Hypotyposis Hygiainonton Logon Sive Forma Sanorum Verborum* [s. l.] : [s. t.], 1708. 56 s.
- BEL, Matej.** *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: Pjsma Swatého Nowý Zákou Pána a Spasytele nasseho Gežjsse Krysta. Halle : v Sstěpána Orbána, 1709. - [2], 24, [8], 762, [6] s.
- BEL, Matej.** *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: ARNDT, J. *Paterý Knihy O Prawém Křestanstwj.* Halle : Wytisstěný Nákladkem nekeřjch pobožných Křestanů, 1715. - [32], 928, [8] s.
- BEL, Matej.** *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: ARNDT, J. *Záhradka Ragská, plná Křestánských Ctnostj, [=1720] [XLVI] - 624 - [LXXII] s.*
- BEL, Matej.** *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: *Biblia Sacra* To gest: *Biblj Svatá.* [1. vyd.]. - [W Hále Magdeburské] : [w Kannsteinské impressý syrotčjho domu], 1722. - [27], 916, 224, [2], 316, [20] s.
- BEL, Matej.** *Praefationis Editoris* In: CASTELLIO, Sebastian: *Ethica Davidico Salomonea.* Lipsiae : Prostat apud Sam. Beni. Waltherum, 1724. - [48], 408 s.
- BEL, Matej.** *Die Gottsuchende Seele,* [s.e.]. - Leipzig : bey Samuel Benjamin Walther, 1729. - [12], 384, [12] s.
- INSTITORIS, Michal Mossóty.** *O přednostech křestánské mravní theologie nad mravní filosofí.* In: ARNDT, J. *Paterý Knihy O Prawém Křestanstwj.* Prešporok 1783.
- [MILEC, Eliáš]:** *Ewangelicky Budič Srdce* : záležegjcy w Ssesti Částkách. ... - [s.e.].-[s. l.] : [s. t.], 1744.-134 s.
- RAMBACH, Johann Jacob.** *Přemysslowánj O Sedmi Poslednjch Słowjch Vkřížowaného GEŽJSSE.* ; [Preložil MILEC, Eliáš], [W Haly Kragi Magdebургickem | v Jana Justinusa Gebauera?] Léta Páně 1738, 152 s.

RAMBACH, Johann Jacob. *Přemysslowánj s Wýkladem a Naučenjm o Osmerým Błahosławenstwj*, [Preložil MILEC, Eliáš], [B.m., t.] Léta Páně 1738. 128 s.

RAMBACH, Johann Jacob. *Přemysslowánj s Wýkladem a Navčenjm O Utrpenj Gežjsse Krysta* : podlé srownaného Wypsánj čtyř Ewangelistů na pět částek rozdělená, ... [Preložil MILEC, Eliáš], - [s.e.]. - W Žitawě : [s. t.], 1744. - [14], 114, 82, [2], 205, [3], 257, [3], 210, [2] s. ; 8°

RAMBACH, Johann Jacob. *Spasytedlné Řeči Pána Gežjsse Wyswětlené a k wzdělánj wydané.* [Preložil MILEC, Eliáš] [s.e.]. - [s. l.] : [s. t.], 1745. - 231 s.

RAMBACH, Johann Jacob. *Utěšená ruční knižčka zvlášte pro dítky křestánské.* [Preložil MILEC, Eliáš], vytištená Léta Páně 1738 - [s.e.]. - [Halle] : [J. Gebauer], 1738. - 347, [9] s.; 12°

SARTORYUS, Daniel. *We Gménu Páně! FLORILEGIUM BIBLICUM aneb Kwětná Zahrádka Biblická.* Léta Páně M DCC XLII [=1742. B. m. t.], 500 - [XXXIV] s.

SARTORYUS, Daniel. *We Gménu Páně! Diarium Biblicum aneb Hystorye Biblické Starého y Nového Zákona.* Wytisstené Léta Páně 1744 [8], 528, [8], 529–996., [12] s.

SARTORYUS, Daniel. *We Gménu Páně! Summownj Postylka.* [B. m. t.] Léta Páně 1746, I., [IV] - 828 str. + [I] příl., II., 640 s.

SEVERINI, Pavel. *COLLECTANEA ANTIPIETISTICA.* Nákladem gistého poctiwého Bratrstwj Cestau Prawdy Bežjcyho. [V Púchově, u Daniela Chrastiny?] L. P. 1741. [XVI]-206-[IV] str. ; 8°

SIMONIDES, Ján. *Řeči, v kterých se lid boží napomíná,* rukopisná zbierka kázni (tzv. Kurucké kázne), 1706-1707 (rkp.)

SIMONIDES, Ján. *Summownjk aneb Krátké Učenj Křestánského* .MDCCV[=1705] wytlačené w Lewoči u Žofie S. Brewerky. 294. (mimo předml. a registřík). str. ; 12°

SIMONIDES, Ján. *Wyswětlenj Křestánského Včenj.* Leta Pane MDCCIV. [=1704] wytlačené w Zittawě w Michala Hartmanna. [XXX] -795-[XXXVI] str. ; 8°

SPENER, Philipp Jakob. Postylla a neb Gruntownj Včenj [Preložil MILEC, Eliáš], [B. m. t.] Léta Páně M DCC XXIX. [=1729], [VIII] - 1900 - [XLIV] str. ; 8°

Sekundárna literatúra

BELÁK Blažej a kol. *Matej Bel 1684-1749. Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela.* Martin : Matica slovenská, 1984. 200 s.

DROBNÝ, Ján P. *Evanjelickí slovenskí martýri (mučeníci).* Liptovský Svätý Mikuláš : Tranocsius, 1929, 184 s.

DUROVIČ, Ján. *Evanjelická literatúra do Tolerancie.* Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1940. 418 s.

ĎUROVIČ, Ján. *Slovenský pietizmus.* In *Historia slovaca*, III-IV, 1945-46. s. 165-201.

FAZEKAŠ, Ľudovít. *Matej Bel - teológ.* In: KOLEKTÍV. *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : Trian, 1999. s. 38-66. ISBN 80-88945-06-2.

HAAN, Ludovico. *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum.* Gyula : Leopold Réthy, 1858. 180 s.

HAAN, Lajos. *Bél Mátyás.* Budapest : A M.T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1879. 75 s.

HAMADA, Milan. *Zrod novodobej slovenskej kultúry.* Bratislava : SAV, 1995. 344 s. ISBN 80-88746-05-1.

HAMADA Milan; NOVACKÁ Mária. *Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu.* In: KREJČOVÁ Margita (ed.). *Pedagóg Matej Bel (1684-1749), Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984*, Bratislava : MšaP na Slovensku, 1985. s.26-66.

HANES, Pavel. *Dejiny kresťanstva*, Banská Bystrica : ZEC, 1998. 429 s. ISBN 80-88945-01-1.

- HÖRK, József.** *A Sáros-zempléni ev. esperesség története.* Kassán 1885. 383 s.
- HRUŠKOVIC, Samuel.** *Vlastný životopis.* (Z latinskej pôvodiny preložil a pod tlač pripravil Dr. Ján Vilikovský), Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1943. 139 s.
- JEVERUS, Johannes** [= Sebastian Ezzardus]. *Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen : in Litthauen, vielen Städten Deutschlands, Hungarn, und America .* - [S. l.] : [S. n.], 1729. 173 s.
- KARŠAI, František.** *Jan Amos Komenský a Slovensko.* Bratislava : SPN 1970. 364 s.
- KOLLÁROVÁ, Ivona.** *Matej Bel - vydavateľ náboženskej literatúry.* In: Historický časopis, 51, 2003, č. 2, s. 263-276.
- KVAČALA, Ján.** *Dejiny reformácie na Slovensku 1517-1711.* Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935. 320 s.
- LIPTÁK, Johann.** *Geschichte des evangelischen Distrikual-Lyzeums A. B. in Kesmark.* Kesmark : Emil Schmidt Buchbinderei, 1933. 237 s.
- MARKUSOVŠZKY, Sámuel.** *A Pozsonyi ág. hitv. evang. liceum és az evang. népiskolák rövid története.* Pozsony 1907. 267 s.
- MINÁRIK, Jozef.** *Z vlasti na galeje,* Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 199.
- MOCKO, Ján.** *Historia posvätnej piesne slovenskej a história kancionálu.* Časť druhá, Životopisy cirkevných spevcov. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1912. 109 s.
- MOCKO, Ján.** *Rozpomienka na Samuela Hruškovica, superintendenta banského okolia.* In: Cirkevné listy IX (1895), č.9. s. 156-157.
- MOCKO, Ján.** *Rozpomienka na Samuela Hruškovica, superintendenta banského okolia.* In: Cirkevné listy IX (1895), č.10. s. 169-170.
- MOCKO, Ján.** *Ján Muthmann.* In: Cirkevné listy XIX (1905), č.1, s. 18-24.
- MOKOS, Gyula.** *Magyarországi tanulók a jénai egytemen 1558-1882.* Budapest : MTA, 1890. 205 s.
- OBERUČ, Ján.** *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí.* prel. M. Brtko, Bratislava : Chronos. 2002. 96 s.

- PAVELEK, Juraj.** *Listy Mateja Bela.* Martin : Matica slovenská, 1990. 512 s. ISBN 80-7090-065-5.
- REZIK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel.** *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku.* (prel. Vladislav Ružička). Bratislava : SPN, 1971. 620 s.
- SCHMIDT, Martin.** (ed.), *Gesammelte Studien zur Geschichte des pietismus.* Witten : Luther Verlag, 1969. 439 s.
- SCHMIDT, Jan Jiří.** *Historia cirkve evanjelické podle Augsburského vyznáví v Uhřích všeobecně, obzvláště pak: Velkohontského ev. a. v. seniorátu.* Pešť : Hornyánsky a Träger 1866, 304 s.
- SIMONIDES, Ján - MASNÍK, Tobiáš.** *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka.* (prel. Jozef Minárik) Bratislava : Tatran 1981, 232 s.
- SLÁVIK, Ján.** *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu.* Banská Štiavnica : August Joerges, 1921. 885 s.
- SPENER, Phillip Jacob:** *Eine Busspredigt an die evangelische Kirche. Philipp Jacob Speners PIA DESIDERIA.* Berlin : Furche-Verlag, 1939. 85 s.
- TABLIC, Bohuslav.** *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov.* (prel. Rudo Brtáň), Bratislava : Tatran, 1974. 320 s.
- TIBENSKÝ, Ján.** *Veľká ozdoba Uhorska.* Bratislava : Tatran, 1984. 270 s.
- TIBENSKÝ, Ján (ed.).** *Matej Bel – doba, život, dielo.* Bratislava : Veda, 1987. 416 s.
- VYVÍJALOVÁ, Mária.** *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti.* Martin : Matica slovenská, 2001. 267 s. ISBN 80-7090-627-8.
- WALLMANN, Johannes.** *Was ist Pietismus?* In WALLMANN Johannes (ed.). *Pietismus-Studien,* Tübingen : Mohr Siebeck, 2008. s. 211-227. ISBN 978-3-16-149504-5.
- WINTER, Eduard.** *Die tschechische und slowakische emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert.* Berlin : Akademie Verlag, 1955. 568 s.
- ZSILINSZKY, Mihály.** *Egy forradalmi zsinat története 1707-1715.* Budapest : Hornyánszky, 1889. 134 s.

Encyklopédie

BARTHOLOMAEIDES, Joannes Ladislaus. *Memoria Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergens...* Pesthini : Typis Joannis Thomae Trattner 1817. 310 s.

CZWITTINGER, Dávid. *Specimen Hungariae Literatae*, Francofurti et Lipsiæ, typis et sumptibus J. G. Kohlesii, 1711. 408+80 s.

FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica I.* Pest : Osterlamm Károly, 1861. 200 s.

FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica II.* Pest : Osterlamm Károly, 1863. 440 s.

FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica III.* Pest : Osterlamm Károly, 1865. 418 s.

HORÁNYI, Alexius. *Nova Memoria Hungarorum et Provincialium*, Pestini : Typis Matthias Trattner, 1792. 800 s.

HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium. Pars 1*, Viennae : Impensis Antonii Loewii, 1775. 741 s.

HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium. Pars 2*, Viennae : Impensis Antonii Loewii, 1776. 719 s.

HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium, Pars 3.* Posenii : Impensis Antonii Loewii, 1777. 740 s.

KLEIN, Johann Samuel. *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.* Leipzig und Osen : Diepold und Lindauer, 1789. 512 s.

KLEIN, Johann Samuel. *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.* Zweyten band. Leipzig und Osen : Diepold und Lindauer, 1789. 537 s.

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái I–XIV.* Budapest : Hornyánszky. 1891–1914.

TABLIC, Bohuslav. *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov.* (prel. Rudo Brtáň). Bratislava : Tatran 1974. 320 s.

Slovenský biografický slovník, I. zv. A-D, Martin : Matica slovenská 1986. 539 s.

Slovenský biografický slovník, II. zv. E-J, Martin : Matica slovenská 1987. 587 s.

Slovenský biografický slovník, III. zv. K-L, Martin : Matica slovenská 1989. 447 s.

Slovenský biografický slovník, IV. zv. M-Q, Martin : Matica slovenská 1990. 561 s.

Slovenský biografický slovník, V. zv. R-Š, Martin : Matica slovenská 1992. 559 s.

ZOVÁNYI Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. kiadás, Budapest : A Magyarországi református egyház, 1977, 712 s. ISBN 963-7030-15-8

SUMMARY

The dissertation entitled *The History of Slovak Pietism and Its Influence on Society and Culture* is written from both chronological and geographical points of view. In it, I have identified three periods of Slovak Pietism: its inception, its growth and its abating. In each of the phases I pay attention to what was going on in the centres of Pietism (and their adjacent surroundings) – in the west, in the middle and in the east of the country.

There are several goals that this work is attempting to accomplish: the first is to ascertain the influences and personalities of the foreign Pietism echoed or accommodated in the Slovak Pietist movement. The second goal is to describe Slovak Pietism as an authentic phenomenon and establish the landmarks of its development – as it was a historically demarcated movement. My third goal is to determine who were its main protagonists and shortly describe their life, work and theological as well as practical achievement.

The work is divided into five chapters. The first chapter is a survey and assessment of the past and contemporary research in this field of study. The second chapter deals with the relationship between worldwide and Slovak Pietism – on the one hand it discusses the problem of definition of “Pietism”, on the other hand it also presents

the trends and personalities that inspired Slovak Pietism. The most significant of these is considered to be the Spener-Halle movement. The third chapter gives the history of the beginnings of Slovak Pietism in the years 1670-1707. The environment in which Pietism grew is described in its political, economic and religious dimensions. The personalities are discussed here: in the west (Bratislava and surroundings) are G. F. Schnaderbach, A. Mittuch, P. Major; in the middle (Banská Bystrica) J. Burius, J. Pilárik and J. Simonides. In the east it is impossible to determine either a fixed centre, or a remarkable Pietist personality. The turning point in this period was the 1707 synod in Ružomberok that stopped the unhindered spread of Pietism. The fourth chapter organically continues the preceding one and its focus is the flowering of Slovak Pietism. It is the period between the years 1707-1757. The most important representative of this era is Matej Bel (1684-1749) who lived and worked in Banska Bystrica and in Bratislava. In his position of a teacher and parson he worked out the main line of Slovak Pietism. Its characteristic attributes could be given as moderate, avoiding one-sidedness and stressing practice in Pedagogy, in school as well as in church life. His follower was Eliáš Milec (1691-1757) known especially through his translations of P.J.Spener and J.J.Rambach. In Banska Bystrica another personality is Daniel Sartorius known first of all as an exegete and an author of sermon collections. At

this time, in the east of the country – in Kežmarok – a Pietist centre is being formed, a lycee whose leading personalities are J. Bohuš and J. Buchholtz. They concentrated their efforts on the so called “real Pedagogy”. The content of the fifth chapter is the abating of the Pietist movement in Slovakia in the years 1758-1803. It was being replaced by the Enlightenment, or we could say, these two movements co-existed for the time being. The main representatives in this period are: M. Institoris-Mošovský, P. Doležal and S. Lišovini.

The work ends with a Conclusion, gives a Summary in English, Name index and Bibliography.

BIBLIOGRAFICKÁ IDENTIFIKÁCIA

Dizertačná práca má názov *Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru* a je príspevkom k dejinám cirkvi na Slovensku. Práca je rozdelená do piatich kapitol. Prvé dve kapitoly podávajú prehľad, zhodnotenie, a súčasný stav bádania a vzťah svetového k slovenskému pietizmu. Jadrom práce sú nasledovné tri kapitoly, ktoré sa venujú vzniku (1675-1707), rozvoju (1708-1757) a doznievaniu (1758-1803) slovenského pietizmu, pričom sa kladie akcent na osobnosť a dielo predstaviteľov jednotlivých období.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

pietizmus

slovenský pietizmus

Ján Simonides

Matej Bel

Eliáš Milec

Daniel Sartorius

Michal Institoris Mošovský

The dissertation entitled *The History of Slovak Pietism and Its Influence on Society and Culture* is contribution to the history of church in Slovakia. The work is divided into five chapters. The first two ones deal with the survey, assessment of the past and contemporary research in this field of study and the relationship between worldwide and Slovak Pietism. The core of the work are the next three chapters devoted to the inception (1675-1707), growth (1708-1757) and abating (1758-1803) of Slovak Pietism with accent of personalities and their works of each era.

KEY WORDS

Pietism

Slovak Pietism

Ján Simonides

Matej Bel

Eliáš Milec

Daniel Sartorius

Michal Institoris Mošovský